

Rimantas Balsys

**Gėlių darželiai Lietuvoje XX a. – XXI a.
pradžioje: ribos, paribiai ir užribiai**

Nėra tiksliai žinoma, kiek iš sėkmingai daktaro disertacijas apsigynusių jaunųjų mokslininkų ryžtasi disertacijų pagrindu publikuoti ir monografijas. O galėtų būti žinoma. Ir net reikėtų skatinti, kad mokslo darbai būtų publikuoti, nes disertacija, kaip žinome, dar toli gražu ne monografija. Disertacijos gynimo metu oponentai ir gynimo komiteto nariai išsako nemažai pastabų, patarimų, pasiūlymų, tad monografijos autorius gali (ir privalėtų) į jas atsižvelgti. Kita priežastis – disertacijoje dėl ribojamos jos apimties panaudojama toli gražu ne visa surinkta, sukaupta medžiaga, aprėpiamos ne visos su tiriamuoju objektu susijusios problemos, netelpa vertingos, originalios iliustracijos ir t. t. Kitaip tariant, disertacija – geriausiu atveju – tik pusiaukelė link monografijos. Loreta Martynėnaitė, 2013 m. sėkmingai apgynusi humanitarinių mokslų (etnologija) daktaro disertaciją tema „Kraštovaizdžio konstravimas: gėlių darželiai Lietuvoje XX a. – XXI a. pradžioje“ pusiaukelėje nesustojo ir, intensyviai padirbėjusi dar pusantrų metų, publikavo monografiją¹.

Galima ir reikia pasidžiaugti, jog atliktas platus, išsamus, logiškai struktūruotas tyrimas; suformuluotos glaustos, dalykiškos išvados, rodančios, kad tikslas ir išsikelti uždaviniai yra įvykdyti. Monografijoje keliama problema (kaip XX a. – XXI a. pradžioje konstruojamas Lietuvos kaimo kraštovaizdis atskleidžia gamtos ir žmogaus ryšį), suformuluotas tikslas (atskleisti gėlių darželio, kaip Lietuvos kaimo kraštovaizdį konstruojančios vietos ir reiškinių, kultūrinį savitumą ir nustatyti jo reikšmes bei transformacijas XX a. – XXI a. pradžioje) ir uždaviniai laikytini inovatyviais, o atliktas tyrimas bei jo rezultatai reikšmingais ne tik etnologijos, bet ir kitų giminingų mokslų – sociologijos, antropologijos, architektūros, menotyros – perspektyvai.

Monografija pasižymi preciziškumu, parašyta sklandžia moksline kalba (pagrečiui taikant aprašomąjį, interpretacinį, istorinės analizės, sisteminimo, komparatyvistinį metodus); papildyta matematine ir statistine analize, kuri pateikiama lentelėse, diagramose; iliustruota archyvinėmis ir pačios autorės darytomis nuotraukomis. Šiuos ir daugybę kitų gerų dalykų, kurių apstu monografijoje, galima būtų vardyti ir vardyti, tačiau manau, kad kur kas prasmingiau stabtelėti

¹ Loreta Martynėnaitė. *Kraštovaizdžio konstravimas: gėlių darželiai Lietuvoje XX a. – XXI a. pradžioje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014, 366 p.

ties keliais diskutuotiniais klausimais. Vienas tokių – monografijos objektas, jo ribos, paribiai ir užribiai.

Darbo objektas (gėlių darželis) iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti ganėtinai siauras, tačiau jis smarkiai prasiplečia gėlių darželį suvokiant kaip lietuviškos sodybos, o pastarąją kaip kraštovaizdžio, t. y. gamtos ir žmogaus sąveikos proceso rezultatą, apimančią visas įmanomas materialiosios ir nematerialiosios etninės kultūros raiškos formas; suvokiant lietuvišką gėlių darželį kaip išskirtinį etnokultūrinį objektą, per kurį (kaip ir per bet kurį kitą objektą ar reiškinį) gali reikštis ir reiškiasi (reiškėsi?) mūsų tapatumas. Pati monografijos autorė aprėpiamų problemų grupę linkusi apibrėžti pateikdama pagrindines sąvokas: kraštovaizdis, kraštovaizdžio konstravimas, Lietuvos kaimo kraštovaizdis, sodyba, gėlių darželis, gėlių darželio erdvė². Glaustas svarbiausių, dažniausiai vartojamų terminų žodynelis, manau, svarbus tiek autorei, tiek ir skaitytojui. Tai užkerta kelią interpretacijoms. Tiesa, aptariant gėlių darželio ir jo sinonimų (gėlynas, alpinariumas, daržas, darželis) vartojimą pravartu būtų buvę pasinaudoti ne tik pateikėjų, bet ir *Lietuvių kalbos žodyno* duomenimis, o jis teikia svarbios papildomos informacijos apie jau minėtas leksemas. Tai galėjo padėti darbo autorei gerokai praplėsti su tiriamuoju objektu, t. y. gėlių darželiu, susijusių problemų grupę. Mat *Lietuvių kalbos žodyno* duomenimis, darželis – ne tik a) *žemės sklypelis prie gyvenamųjų namų gėlėms; tame sklypelyje gėlės, gėlynas*, bet ir b) *aptvertas apie kapą žemės plotelis*³; c) *karpytas lempos žiedas cilindru įstatyti*⁴; d) *toks žaidimas, ratelis*⁵; e) *sodas (vestuvių)*⁶. Tokiomis pat reikšmėmis lietuvių kalboje vartojama ir leksema *daržas*⁷.

Akivaizdžios gėlių darželio sodyboje ir darželio kapinėse sąsajos. Ir ne vien dėl pavadinimo. Juk mitopoetiniame pasaulėvaizdyje kapas (antkapinis paminklas) tampa naujais sielos namais, žymi naujos gyvenamosios vietos teritoriją. Šią

² Loreta Martynėnaitė. *Kraštovaizdžio konstravimas: gėlių darželiai Lietuvoje XX a. – XXI a. pradžioje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014, 15–16.

³ Nė neapžiūri darželio, kapą visi tik mindžioja Kt. (žr. *Lietuvių kalbos žodynas*. Elektroninis variantas. Prieiga internetu: <http://www.lkz.lt/dzl.php?12> [žiūrėta 2015 09 28]).

⁴ Šviesa blogai dega, reiks naujo darželio Dov. (žr. *Lietuvių kalbos žodynas*. Elektroninis variantas. Prieiga internetu: <http://www.lkz.lt/dzl.php?12> [žiūrėta 2015 09 28]).

⁵ Jau nusibodo šokt, einam darželio Ds. Ana eina po pirkia visokių darželių Trgn. Darželio eidavom, „zur zur melnykas“ giedodavom JnšM. Seniau labiau šokdavo darželių Sdk. (žr. *Lietuvių kalbos žodynas*. Elektroninis variantas. Prieiga internetu: <http://www.lkz.lt/dzl.php?12> [žiūrėta 2015 09 28]).

⁶ Pvz., Mato Slančiausko užrašytos dainos fragmentas: „Kad neverksi už darželio, verksi kūt[je] už gardelio“ (žr. *Lietuvių Tauta. Lietuvių mokslo draugijos raštai*. Kn. III, 428. Apie vestuvių sodą plačiau žr. Rimantas Balsys. Vestuviniai sodai: genezė ir simbolika. *Gimtasai kraštas*, nr. 5, 2012, 33–40.

⁷ Gale lango rūtų daržas Klvd 3. Miegok, mergelė, daržo rūtelė JD 680. Aušta aušrelė į rūtų daržą JD 814. Darže rūtelės, sode vyšnelės JD 129. Pražyst mano jaunos dienos kaip darže žolelės Klvd 31. Kaip gražūs daržai mūsų mergaičių, pilni diemedžių, rožių, našlaičių A1884, 166 (žr. *Lietuvių kalbos žodynas*. Elektroninis variantas. Prieiga internetu: <http://www.lkz.lt/dzl.php?12> [žiūrėta 2015 09 28]).

versiją patvirtina ne tik kapinių aptvėrimas (kapinių plotas atskiriamas nuo gyvųjų erdvės), bet ir kapavietės komponentai, rodantys tiesiogines sąsajas su sodybos teritorijos elementais: kapo centre paminklas – namas, kapo zona (kaip ir sodyba) aptveriamą tvorele su varteliais, prie paminklo žydi gėlės, želia žolė (sodybos darželio analogija)⁸. Tiesa, ši analogija nėra itin sena, nes, XVI–XVII a. rašytinių šaltinių duomenimis, palaidojimo vietose natūraliai augdavę medžiai (plg. suvalkiečių raudoje sakoma: „Išauk, močiute, aukštam kalnely, aukštam kalnely balta liepele“, o Mažojoje Lietuvoje dar XVII a. moterims antkapinius paminklus darė iš eglės ar epušės, vyrams – iš ąžuolo)⁹, vėliau (XIX a. pabaigoje – XX a.) kapinėse pradėtos sodinti gėlės, dažniausiai daugiametės – diamedis, bijūnai. Tik XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje gėlės pradėtos naudoti ir šarvojimo vietų bei supiltų kapų puošybai. Ir tai – tik laidojant jaunus žmones¹⁰.

Siekiant gėlių darželių įvertinti kaip apimantį visas materialiosios ir nematerialiosios etninės kultūros raiškos formas (tokia monografijos autorės siekiamybė), būtų nepakenkę plačiau ištirti gėlių darželio raišką įvairių žanrų folkloro tekstuose¹¹, tikėjimuose, sapnų aiškinimuose¹², tautodailėje ir net autorinėje kūryboje.

⁸ Jolanta Zabulytė. *Kryžių ir pomirtinio gyvenimo vaizdinių ryšys*. Prieiga internetu: http://www.tradicija.lt/Tyrinejimai/Pomirtinis_gyvenimas.htm [žiūrėta 2015 09 25].

⁹ Žr. Jonas Balys. *Raštai*, t. II. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, 44.

¹⁰ „Nevedusiųjų karstus lydint apipindavo vainikais, papuošdavo žolynais“ (Kupiškis); „Jaunų žmonių kapus papuošia gėlėmis“ (Aukštadvaris); „Nevedusiųjų kapai skiriasi tuo, kad ant kapo dedamas vainikas“ (Šimkaičiai). Daugiau žr. Jonas Balys. *Raštai*, t. V. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, 175; *Šiaurės Lietuvos kultūros paveldas*. Kn. 1. *Papročiai*. Sudarytojas ir ats. redaktorius Vytautas Didžpetris. Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2007, 155–156.

¹¹ Ir ne tik dainose, raudose, bet ir patarlėse, priežodžiuose, nekanoninėse maldelėse. Antai XIX a. užrašyta maldelė, kuria Dievo prašoma laiminti darželį: „Bitelės, ateikit į mano darželį! Čion su žiedeliais, bitinėli, eikš į mano darželaitį. Čion angelų lovatės, minkšti patalėliai, pailsėsite. Amen, amen, amen, amen, amen, amen, amen, amen, amen. Pondie, žegnok mano darželaitį“ (*Lietuvių tautosaka*, t. V. *Smulkioji tautosaka*. Žaidimai ir šokiai. Medžiagą paruošė K. Grigas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1968, 907. Plačiau apie šią maldelę žr. Rimantas Balsys. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010, 220).

¹² Pastaruosius, kaip medžiagą, dažnokai ignoruoja tiek etnologai, tiek ir folkloristai. Reta išimtis – Astos Višinskaitės 2007 m. apginta daktaro disertacija „Lietuvių liaudies sapnų aiškinimai ir pasakojimai apie sapnus: sandara, funkcionavimo specifika, reikšmės“. Beje, disertacijos išvadoje A. Višinskaitė pažymi, kad „susapnuoti objektai ir jų aiškinimai yra susiję su tradicinėje kultūroje nusistovėjusiu daiktų bei reiškinių mitologiniu įprasminimu (žr. Asta Višinskaitė. *Lietuvių liaudies sapnų aiškinimai ir pasakojimai apie sapnus: sandara, funkcionavimo specifika, reikšmės*. Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, etnologija (07H). Kaunas, 107. Tai patvirtina ir sapno apie gėlių darželį aiškinimai: „...gėlių darželis reiškia malonų pasimatymą ar net vestuves“ (*Sapnų kalba*. Sudarė Nijolė Blaževičiūtė. Vilnius: Algarvė, 1997, 60); „Gėlių darželis – pasimatymas su mylimu žmogumi. Būti gėlių darželyje – būti vestuvėse“ (*Senasis lietuvių sapnininkas*. IV leidimas. Panevėžys, 1999, 59–60).

Sutinku, disertacijoje buvo galima nuo šios problematikos atsiriboti, teigiant, kad „gėlių darželio tema folkloriniuose ir grožinės literatūros kūriniuose nėra plačiau nagrinėjama. Minimimi pavyzdžiai yra panaudoti siekiant tam tikrais tyrimo aspektais aiškiau ir plačiau pristatyti tyrimo objektą“, tačiau kodėl į ją nepasigilinus rengiant spaudai monografiją. Juolab kad kiti autoriai minimas temas jau yra daugiau ar mažiau nagrinėję. Minėtini apeigas su darželiu (vestuvių sodu) vestuvių papročiuose aprašę Marijona Čilvinaitė ir Adomas Vitkauskas¹³; apie atskirų darželio augalų simbolinę prasmę papročiuose ir tautosakoje – Daiva Šeškauskaitė¹⁴; apie darželio gėlių dovanojimą vaikinų merginoms kaip susižavėjimo ar prisipažinimo mylint ženklą – Andželika Bylaitė-Žakaitienė¹⁵; apie darželio – rojaus sodo įvaizdį – Marcelijus Martinaitis¹⁶ ir t. t.

Žinoma, į visas šias išsakytas pastabas galima numoti ranka ir pasakyti, kad knygos autorė sau tokių tikslų nekėlė arba atvirkščiai – nuo jų apdairiai atsiriboję. Tačiau tokiu atveju turime pripažinti, jog išnagrinėtos toli gražu ne visos su gėlių darželiu susijusios etnokultūrinės temos.

Palikę nuošalyje tai, kas galbūt galėjo būti arba, vilkimes, dar bus kituose L. Martynėnaitės darbuose, grįžkime prie to, kas šioje monografijoje yra. Pagirtina, jog autorė naudoja daug originalios, iki šiol niekur neskelbtos medžiagos. Dar 2009 m. sudaryta metodologinė lauko tyrimų priemonė – etnografinis klausimynas „Gėlių darželiai Lietuvoje“, pagal šią anketą etnografiniai duomenys buvo renkami net trejus metus (2009–2011) aštuoniasdešimt septyniose Lietuvos vietovėse; apklausti 136 pateikėjai, padaryta 1600 nuotraukų. Visa tai laikytina dideliu darbo privalumu, nes surinkta medžiaga bus galima naudotis ir ateityje. Pagirtina, kad L. Martynėnaitė aptariamąją temą surinko, susistemino ir jau kitų anksčiau surinktą, tačiau nepublikuotą medžiagą, iki tol saugotą įvairių institutų ar universitetų rankraštynuose. Deja, knygos autorė tepasinaudojo tik vieno – Lietuvos nacionalinio muziejaus Etninės kultūros skyriaus archyve saugomais etnografiniais aprašais. O derėjo „užmesti akį“ ir į regioninius muziejus. Antai Telšių „Alkos“ muziejuje pavyko aptikti visą dar 1971 m. kraštotyrininko Konstantino Bružo sudarytą aplanką, pavadintą „Gėlių darželių planeliai pagal Varduos (Žemaičių Kalvarijos) apylinkės senų moterų prisiminimus“¹⁷. Trylikos puslapių rankraštis su originaliais gėlių darželių brėžiniais (piešiniais) ir etnogra-

¹³ Marijona Čilvinaitė, Adomas Vitkauskas. Šis tas vestuvių papročių. *Gimtasai kraštas*, 1944, nr. 3–4, 25–33.

¹⁴ Daiva Šeškauskaitė. *Sutartinės – senovinės apeiginės giesmės*. Kaunas, 2001, 57–67; Daiva Šeškauskaitė. *Erotika tautosakoje*. Sargeliai: Kruenta, 2011, 74, 78, 80, 128, 146, 242.

¹⁵ Andželika Bylaitė-Žakaitienė. *Lietuvių etiketas ir bendravimo kultūra XX amžiuje*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2012, 159–164.

¹⁶ Marcelijus Martinaitis. Namai – rojaus darželio modelis. *Šiaurės Atėnai*, nr. 847 (2007 06 02).

¹⁷ *Gėlių darželiai*. Byla nr. A 137. Telšių „Alkos“ muziejus.

finiais aprašais galėjo praturtinti aptariamąją monografiją.

Šiandien įprasta monografijas papildyti įvairiomis rodyklėmis (dalykinė, žodžių, vardų, vietovardžių, asmenvardžių, vandenvardžių, žanrų, tekstų, mitologemų, mitinių figūrų ir t. t.). Nere-tai pasitaiko, jog tokių rodyklių viename leidinyje yra bent kelios. Šiame darbe apsiribojama kuklia (vos keturių puslapių) vietovardžių rodykle, kuri yra ne tiek būtina skaitytojui, kiek, regis, pagarbos ženklas, padėka tose vietose gyvenusiems, gyve-nantiems, „rūtas mėtus“ sėjusiems ir sėjantiems žmonėms – šios monografijos bendraautoriams. Jokių kitų rodyklių nėra ir, manau, tikrai nereikia. Šitaip skaitytojui nekils pagunda, kaip dažnai atsi-tinka, perversti tik jį dominančius, jam reikalingus puslapius ir iš jų vieną kitą mintį, išvalgą pacituoti. Šiuo atveju teks skaityti visą knygą. Ir tai, nepaisant išsakytų diskusinio pobūdžio pastabų, daryti tikrai verta.

Loreta Martynėnaitė

KRAŠTOVAIZDŽIO KONSTRAVIMAS

GĖLIŲ DARŽELIAI LIETUVOJE
XX A. – XXI A. PRADŽIOJE

